Umumta'lim maktablari yuqori sinf o'quvchilarida musiqa to'garaklarini tashkil etishning pedagogik shart-sharoitlari

Mizrob Turob-o'g'li Qoryog'diyev
BuxDPI

Annotatsiya: Mazkur maqolada umumta'lim maktablarining yuqori sinf o'quvchilari o'rtasida musiqa to'garaklarini tashkil etishning pedagogik shart-sharoitlari tahlil qilinadi. Yuqori sinf o'quvchilarining yosh va psixologik xususiyatlari, ularning musiqiy qiziqish va ehtiyojlari, to'garak faoliyatini rejalashtirish, mazmunini belgilash hamda tashkiliy-metodik jihatdan ta'minlash masalalari yoritilgan. To'garak mashg'ulotlarida interfaol metodlar, axborot-kommunikatsiya vositalari, differensial yondashuv va ijodiy loyihalardan foydalanishning samaradorligi asoslab berilgan. Shuningdek, o'qituvchi shaxsining roli, qulay psixologik muhit yaratish, moddiy-texnik bazani mustahkamlash, oila va jamoatchilik bilan hamkorlikni yo'lga qo'yish kabi omillar ko'rib chiqilgan. Tadqiqot natijasida o'quvchilarning ijodiy faolligini, musiqiy madaniyatini va milliy qadriyatlarga munosabatini oshirishga xizmat qiluvchi amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan. Maqola materiallaridan musiqa madaniyati o'qituvchilari, to'garak rahbarlari va maktab rahbariyati o'z faoliyatida foydalanishi mumkin.

Kalit so'zlar: musiqa to'garagi, yuqori sinf o'quvchilari, pedagogik shart-sharoit, musiqiy ta'lim, qo'shimcha ta'lim, interfaol metodlar, ijodiy faollik, musiqa madaniyati, milliy qadriyatlar, o'quvchi qiziqishi

Pedagogical conditions for organizing music clubs among senior students of general secondary schools

Mizrob Turob-o'g'li Qoryog'diyev
Bukhara State Pedagogical Institute

Abstract: This article analyzes the pedagogical conditions for organizing music clubs among senior students of general secondary schools. It covers the age-related and psychological characteristics of senior students, their musical interests and needs, and the planning, content definition, and organizational and methodological support of club activities. The effectiveness of using interactive methods, information and communication tools, a differentiated approach, and creative projects in club sessions is substantiated. The article also examines such factors as the role of the teacher's personality, the creation of a favorable psychological environment, the strengthening

(cc) BY

of the material and technical base, and the establishment of cooperation with families and the community. As a result of the research, practical recommendations have been developed that serve to increase students' creative activity, musical culture, and attitude toward national values. The materials of the article can be used by music culture teachers, club leaders, and school administrators in their work.

Keywords: music club, senior students, pedagogical conditions, music education, extracurricular education, interactive methods, creative activity, music culture, national values, student interest

Maktab koridorida dars tugagandan keyingi bir manzara meni doim o‘ylantirib keladi. Qo‘ng‘iroq chalinadi, kichik sinf o‘quvchilari hovliga yugurib chiqadi, yuqori sinflar esa ko‘pincha telefonini qo‘liga olib, jim va shoshilmay tarqaladi. Ularning ko‘pi uyga borib dars tayyorlaydi, kursga yoki repetitorga ketadi, qolgan vaqtini ekran qarshisida o‘tkazadi. Men magistratura talabasi sifatida pedagogik amaliyot va kuzatuvlar davomida shu manzarani ko‘p ko‘rdim va o‘zimga savol berdim: shu bolalarning ichida qanchasi musiqa bilan shug‘ullanishni xohlaydi, ammo buning yo‘lini topa olmaydi? Menimcha, bunday bolalar ko‘p. Ularga katta imkoniyat emas, to‘g‘ri tashkil etilgan, tushunarli va qiziqarli bitta to‘garak kerak. Ushbu maqola ana shunday to‘garakni qanday tashkil etish lozimligi haqida.

Avvalo, yuqori sinf o‘quvchisi kim, degan savolga to‘xtalay. Bular odatda o‘n to‘rt yoshdan o‘n yetti yoshgacha bo‘lgan o‘smirlar va ilk o‘spirinlar. Bu yosh ularga ham, ularning atrofidagilarga ham oson kelmaydi. Ular endi bola emas, lekin hali kattalar qatoriga ham o‘tmagan. O‘zini topish, o‘z fikrini bildirish, tengdoshlari orasida o‘z o‘rnini egallash ularning asosiy ehtiyojiga aylanadi. Shu davrda bola o‘ziga yoqqan narsani tez va qizg‘in sevib qoladi, yoqmagan narsani esa keskin rad etadi. Musiqa bu yoshda alohida kuchga ega: u ularning kayfiyatini ifodalaydi, ichki dunyosini bildiradi, do‘st topishga yordam beradi. Demak, o‘qituvchi uchun yuqori sinf o‘quvchisi qiyin, ammo juda qulay yosh ham.

Musiqa darsi bilan musiqa to‘garagi o‘rtasidagi farqni tushunish muhim. Darsga o‘quvchi kirishga majbur, dastur belgilangan, mavzu oldindan ma’lum, baholash tizimi ishlaydi. To‘garakka esa bola o‘z xohishi bilan keladi va xohlasa, ketib qoladi. Bu to‘garak o‘qituvchisi uchun ham imkoniyat, ham katta mas’uliyat. Chunki majburlash vositasi yo‘q, bolani ushlab turadigan yagona narsa qiziqish va muhit. Agar mashg‘ulot zerikarli bo‘lsa, ikki-uch haftadan keyin xonada yarmi qolmaydi. Shuning uchun to‘garakni tashkil etishda o‘quvchining ixtiyoriy tanlovi asosiy tamoyil sifatida olinishi kerak, qolgan hamma shart shundan kelib chiqadi.

Qo‘shimcha ta’limning o‘rni haqida ham bir necha so‘z aytish kerak. Maktab o‘quvchi uchun faqat bilim olinadigan joy emas, u ijtimoiy muhit, do‘stlar, birgalikdagi ishlar maydoni. Dars tugagach, bolaning bo‘sh vaqti paydo bo‘ladi va bu vaqtni kim

(cc) BY

yoki nima egallashi juda muhim. Agar uni foydali, qiziqarli mashg‘ulot egallamasa, uni ko‘cha, o‘yin yoki cheksiz ijtimoiy tarmoqlar egallaydi. Musiqa to‘garagi esa bu bo‘sh vaqtni yaratuvchan faoliyatga aylantiradi. Bola nimanidir o‘rganadi, jamoada ishlaydi, natijani sahnada ko‘rsatadi va shu orqali o‘ziga ishonch orttiradi. Menimcha, qo‘shimcha ta’lim maktabning ikkinchi qanoti, birinchi qanot dars bo‘lsa, ikkinchisi to‘garakdir.

Yuqori sinflarda musiqaga qiziqish ko‘p hollarda susayadi, buni inkor etib bo‘lmaydi. Buning bir necha sababi bor. Birinchidan, o‘quv yuklamasi oshadi, oliy o‘quv yurtiga kirish tashvishi ustun keladi va bolalar o‘zlariga “foydasiz” tuyulgan narsaga vaqt ajratmaydi. Ikkinchidan, musiqa darslari boshlang‘ich va o‘rta sinflardagidek o‘yin shaklida emas, ko‘proq nazariy bo‘lib qoladi. Uchinchidan, o‘smir o‘z yoshiga mos, jiddiy muomalani kutadi, unga esa hamon bolalarcha qo‘shiqlar taklif qilinadi. To‘rtinchidan, ular ko‘p hollarda o‘zlarining ovozidan yoki qobiliyatidan uyalishadi. Bu sabablarning har biri to‘garak tashkil etishda hisobga olinishi kerak bo‘lgan shartni ko‘rsatib turibdi.

Endi “pedagogik shart-sharoit” tushunchasiga izoh beray. Shart bu biror natijaga erishish uchun albatta bajarilishi kerak bo‘lgan talab, sharoit esa bu talablar amalga oshadigan umumiy muhit. Masalan, o‘quvchining ixtiyoriy qatnashishi, o‘qituvchining musiqiy tayyorgarligi, mashg‘ulotlarning izchil rejasi bu shartlar. Xonaning mavjudligi, asboblar, jadval qulayligi, maktab rahbariyatining qo‘llab-quvvatlashi esa sharoit. Amaliyotda bu ikkalasi bir-biriga bog‘lanib ketadi va ularni qat’iy ajratish shart emas. Lekin ularni farqlash o‘qituvchiga nimani o‘zi hal qila olishini va nimada yordam kerakligini tushunishga yordam beradi. Shu bois men maqolada shart va sharoitlarni birgalikda, yaxlit tizim sifatida ko‘rib chiqaman.

O‘smirning psixologik xususiyatlariga bir oz kengroq to‘xtalmoqchiman, chunki to‘garak muvaffaqiyati ko‘p jihatdan shunga bog‘liq. O‘smir tanqidga juda sezgir. Uning oldida qilingan bitta kulgi yoki ochiq qilingan istehzo uni bir yil davomida musiqadan uzoqlashtirishi mumkin. Shu bilan birga, u o‘z mustaqilligini ko‘rsatishni, o‘z fikrini aytishni, tanlash huquqiga ega bo‘lishni xohlaydi. Unga “shunday qil” deb buyruq berish o‘rniga “sen qanday qilgan bo‘lar eding?” deb so‘rash yaxshiroq ishlaydi. Yana bir muhim jihat: o‘smir tengdoshlari fikriga o‘qituvchi fikridan ko‘ra ko‘proq ishonadi. Agar to‘garakda yetakchi o‘quvchilar bo‘lsa va ular musiqaga ijobiy munosabatda bo‘lsa, boshqalar ham ularga ergashadi. Bu holat o‘qituvchi uchun foydalanish mumkin bo‘lgan katta resursdir.

O‘quvchilarning musiqiy qiziqish va ehtiyojlarini o‘rganish to‘garak tashkil etishdagi birinchi amaliy qadam bo‘lishi kerak, deb hisoblayman. Ko‘p hollarda o‘qituvchi o‘z xohishidan kelib chiqib, “bizda xalq cholg‘ulari to‘garagi bo‘ladi” deb e’lon qiladi va keyin nega o‘quvchi kelmayotganiga hayron bo‘ladi. Aslida avval so‘rash kerak: sizlar nimani xohlaysizlar? Qisqa anonim so‘rovnoma, suhbat yoki

(cc) BY

oddiy kuzatuv bunga yordam beradi. Natijada bolalarning ko‘pi zamonaviy qo‘shiqlarni, gitara chalishni, o‘z musiqasini yaratishni xohlashi ma’lum bo‘lishi mumkin. Bu yomon emas. O‘qituvchi bu qiziqishni rad etmay, undan milliy va jahon musiqasiga o‘tish ko‘prigi sifatida foydalanishi lozim. Rad etilgan bola esa umuman kelmaydi.

To‘garak yo‘nalishlari haqida gap ketganda, tanlov juda keng. Vokal to‘garagi eng keng tarqalgani, chunki ovozdan boshqa hech narsa talab qilinmaydi. Cholg‘u to‘garagi, masalan, doira, dutor, gitara yoki pianino bo‘yicha, ko‘proq vaqt va asbob talab qiladi, lekin bolalarning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi. Ansambl yoki xor jamoaviy ishlashni o‘rgatadi. Folklor to‘garagi milliy ildizlarga qaytaradi. Musiqa yaratish yoki kompyuterda aranjirovka qilish to‘garagi esa bugungi o‘smirlar uchun juda jozibali. Men bu yo‘nalishlarni bir-biriga qarama-qarshi qo‘ymayman. Kichik maktabda hammasini ochib bo‘lmaydi, shuning uchun eng yaxshisi bitta asosiy yo‘nalishni tanlab, unga boshqalaridan elementlar qo‘shishdir: masalan, vokal ansambl, unga doira va gitara jo‘rligi, ba’zan o‘quvchilarning o‘z aranjirovkasi.

Rejalashtirish masalasiga kelsak, to‘garak ishi tasodifga qoldirilmasligi kerak. Yillik yoki yarim yillik reja tuzish, har bir mashg‘ulotning maqsadini belgilash, kutilayotgan natijani aniq ko‘rsatish zarur. Biroq men “qat’iy reja” tarafdori emasman. Yuqori sinf o‘quvchilari bilan ishlaganda rejaning moslashuvchan bo‘lishi, ya’ni bolalarning taklifi va kayfiyatiga qarab o‘zgartirish imkoni qolishi muhim. Reja ikki qismdan iborat bo‘lishi mumkin: asosiy qismi, ya’ni nafas, intonatsiya, ritm, repertuar kabi doimiy ishlar, va ijodiy qismi, ya’ni o‘quvchilarning o‘zi tanlagan, o‘zgarib turuvchi loyihalar. Shunda o‘quvchi ham izchil o‘sadi, ham zerikmaydi, o‘qituvchi esa yo‘lini yo‘qotmaydi.

To‘garak mazmunini aniqlash alohida e’tibor talab qiladi. Unda milliy va jahon musiqasi uyg‘un bo‘lishi, o‘quvchi o‘z xalqining qo‘shiq va kuylarini bilishi, xalqaro musiqa bilan ham tanishishi kerak, deb o‘ylayman. Folklor, maqom namunalari, o‘zbek estrada qo‘shiqlari, klassik asarlar va hatto o‘smirlarga yoqadigan zamonaviy qo‘shiqlar yengil aranjirovka bilan repertuardan joy olishi mumkin. Muhimi, tanlov asosli bo‘lsin: asar bolaning ovoz imkoniyatiga, yoshiga, matn mazmuniga mos kelsin va tarbiyaviy jihatdan zararsiz bo‘lsin. O‘qituvchining vazifasi nimani taqiqlash emas, nimani yaxshi tanlashni ko‘rsatishdir. Bolaga “bu yomon qo‘shiq” deganingizdan ko‘ra, “keling, buni birgalikda tahlil qilamiz” deganingiz ancha samarali.

O‘qituvchining shaxsi bu jarayondagi eng hal qiluvchi shartlardan biri. To‘garak rahbari faqat musiqa bilimiga ega bo‘lib qolmasligi, balki o‘smir bilan til topisha olishi kerak. Menimcha, bu yoshdagi bolalar ustozda uchta narsani qadrlaydi: bilimini, samimiyligini va adolatini. Agar o‘qituvchi o‘z kasbini yaxshi bilsa, lekin o‘smirni tinglamasa, u hurmat qozonmaydi. Agar samimiy bo‘lsa-yu bilimi yetarli bo‘lmasa, bola tez orada undan o‘rganadigan narsa qolmaganini sezadi. Shuning uchun to‘garak

(cc) BY

rahbari ham musiqiy, ham pedagogik jihatdan tayyor bo‘lishi, doim o‘z ustida ishlashi, yangi usullarni o‘rganib borishi lozim. Bu yerda rahbar murabbiy, ustoz va ba’zan katta do‘st rolini bajaradi.

Qulay psixologik muhit yaratish masalasi ham shu o‘rinda muhim. O‘smir o‘zini xavfsiz his qilmasa, ochilmaydi, ochilmasa, kuylamaydi ham, chalmaydi ham. Xato qilish huquqi to‘garakning eng asosiy qoidalaridan biri bo‘lishi kerak. Xona atmosferasi iliq bo‘lsin, bir-birini masxara qilish ruxsat etilmasin, har bir o‘quvchining hissasi e’tirof etilsin. Men ko‘rgan to‘garaklarning eng yaxshilarida o‘qituvchi xatolarni jazolamas, balki ularni “bu yerda yana urinib ko‘ramiz” deb qabul qilardi. Bunday muhitda bolalar tez o‘sadi, chunki ular xatodan qo‘rqmaydi. Aksincha, qo‘rquv hukm surgan xonada hatto qobiliyatli o‘quvchi ham o‘zini ko‘rsata olmaydi va to‘garakni tark etadi.

Moddiy-texnik baza haqida ochiq gapirish kerak. Haqiqatan ham, ko‘p maktablarda musiqa xonasi yo‘q, asboblar eskirgan yoki yetishmaydi, ovoz kuchaytirish vositalari yo‘q. Bu muammo jiddiy, men uni kamsitmoqchi emasman. Shunga qaramay, men bir narsaga ishonaman: kam sharoitda ham yaxshi to‘garak tashkil etish mumkin. Ovoz uchun asbob kerak emas, ritm uchun chapak va oddiy doira kifoya, hozirgi telefonlar esa yozib olish, tinglash va tahlil qilish imkonini beradi. Albatta, yaxshi xona, pianino yoki sintezator, kolonka va mikrofon ishni ancha yengillashtiradi. Maktab rahbariyati bilan hamkorlikda bosqichma-bosqich jihozlash, homiylar va ota-onalar qo‘llab-quvvatlashi ham bu muammoni yengib o‘tishga yordam beradi. Muhimi, kutib o‘tirmasdan boshlash.

Tashkiliy jihatlarga ham to‘xtalish kerak. Mashg‘ulot jadvali o‘quvchilarning boshqa darslari, kurslari va oilaviy majburiyatlari bilan to‘qnashmasligi lozim. Eng qulay vaqt ko‘pincha darsdan keyingi birinchi soat, haftada ikki yoki uch marta bo‘ladi. Har bir mashg‘ulot bir soatdan oshmasa, o‘smir charchamaydi. Guruhdagi o‘quvchilar soni ham muhim: juda ko‘p bo‘lsa, individual e’tibor yo‘qoladi, juda kam bo‘lsa, jamoaviy ruh yetishmaydi. Menimcha, o‘n ikki-o‘n besh nafar o‘quvchi eng maqbul. To‘garakka qabul esa tanlov emas, ochiq bo‘lishi, ya’ni ovozi yo‘q deb hech kim rad etilmasligi kerak. Tanlov to‘garakning ichida, o‘quvchi o‘z yo‘nalishini topganida, o‘z-o‘zidan sodir bo‘ladi.

Interfaol metodlar yuqori sinf o‘quvchilari bilan ishlashda ayniqsa foydali. O‘smir uzoq vaqt tinglab o‘tirishni yoqtirmaydi, u ishtirok etishni, bahslashishni, o‘z fikrini aytishni xohlaydi. Shuning uchun aqliy hujum, kichik guruhlarda ishlash, munozara, rolli o‘yinlar, musiqiy viktorinalar mashg‘ulotni jonlantiradi. Masalan, bir qo‘shiqni ikki guruh ikki xil talqin qilib ijro etadi va bolalar o‘zlari qaysi biri yaxshiroq ekanini muhokama qiladi. Bunday usul ularni tahlil qilishga, tinglashga va o‘z fikrini asoslashga o‘rgatadi. Yana bir mashhur usul “bir-birini o‘rgatish”: bilgan o‘quvchi o‘zi

(cc) BY

biladigan narsani do‘stiga ko‘rsatadi. Bu uni ham o‘rgatuvchi sifatida kuchaytiradi, ham o‘rganuvchining uyatini kamaytiradi.

Axborot-kommunikatsiya vositalarining imkoniyatlari bugungi to‘garak uchun juda keng. Telefon orqali o‘z ijrosini yozib olib tinglash, mashhur ijrochilarning chiqishlarini ko‘rish, musiqa yozish dasturlarida oddiy aranjirovka qilish, onlayn darslardan yangi usullarni o‘rganish bularning hammasi mumkin. O‘smirlar uchun bu texnologiyalar begona emas, ular undan bizdan ko‘ra yaxshiroq foydalanadi. O‘qituvchining vazifasi ularni to‘g‘ri yo‘nalishga solishdir: tasodifiy, sifatsiz videolarni emas, ishonchli manbalarni tavsiya qilish, kontentni tanqidiy ko‘rishga o‘rgatish. Biroq texnologiya jonli ijroning o‘rnini bosmasligi kerak. Eng yaxshi musiqa hamon bir xonada, bir-birining nafasini tinglab kuylagan paytda tug‘iladi.

Differensial yondashuv to‘garakda ham zarur. Bir guruhda musiqiy ma’lumotli, bir necha yil san’at maktabida o‘qigan bola ham bo‘ladi, hech qachon asbobni ushlab ko‘rmagan bola ham. Ularga bir xil talab qo‘yish ham birini zeriktiradi, ham ikkinchisini ruhdan tushiradi. Men uchun ma’qul yo‘l shundaki, guruh umumiy repertuar ustida ishlaydi, lekin har bir o‘quvchining vazifasi uning darajasiga qarab farqlanadi. Tajribali bola solo yoki murakkabroq partiyani oladi, yangi boshlovchi esa jo‘rovoz yoki ritmik qismni bajaradi. Muhimi, hamma o‘zini kerakli deb his qilsin. Chunki to‘garakda har bir ovoz, har bir qo‘l o‘z o‘rniga ega va usiz umumiy ijro to‘liq bo‘lmaydi.

Ijodiy loyihalar o‘quvchining faolligini oshiradigan eng kuchli vositalardan biri. Mashg‘ulot faqat mashq qilishdan iborat bo‘lsa, o‘smir tezda zerikadi. Lekin oldinda aniq maqsad bo‘lsa, masalan, maktab kechasi, tuman ko‘rigi, kichik konsert, o‘z qo‘shig‘ini yaratish yoki video tayyorlash, mashq ma’no kasb etadi. Bolalar hatto ertalab erta kelib, qo‘shimcha mashq qilishga ham tayyor bo‘ladi. Bunday loyihalarda ular nafaqat ijrochi, balki rejissyor, ssenariy muallifi, texnik yordamchi, e’lonlar tayyorlovchi ham bo‘lishi mumkin. Shunda to‘garak ular uchun faqat musiqa emas, ko‘p qirrali tajriba maktabiga aylanadi va har kim o‘ziga yoqqan rolni topadi.

Rag‘batlantirish va baholash masalasi ham e’tiborni talab qiladi. To‘garakda dars kabi besh ballik baho qo‘yish, menimcha, o‘rinsiz, chunki u ixtiyoriy faoliyatning ruhiga zid. Buning o‘rniga ijobiy tan olish, maktab yig‘ilishida minnatdorchilik, tadbirlarda sahnaga chiqish imkoni, guvohnoma, tanlovlarda ishtirok etish kabi rag‘batlar yaxshi ishlaydi. O‘smir uchun eng qimmat mukofot esa tengdoshlari va kattalar oldidagi e’tirofdir. Shu bilan birga, o‘qituvchi o‘quvchining o‘sishini ichki kuzatib borishi, har bir bolaning avvalgi holati bilan hozirgisini solishtirishi va unga bu haqda to‘g‘ri, mehribon tarzda aytib turishi kerak. Haqqoniy va qo‘llab-quvvatlovchi fikr-mulohaza har qanday ballga qaraganda ko‘proq foyda beradi.

Oila va jamoatchilik bilan hamkorlik to‘garak muvaffaqiyatining yana bir sharti. Ko‘p ota-onalar yuqori sinfda farzandning faqat o‘qishiga e’tibor qaratadi va musiqa

(cc) BY

to‘garagini vaqt yo‘qotish deb biladi. Bu fikrni haqorat qilish emas, tushuntirish kerak. O‘qituvchi ota-onalarga to‘garak maqsadini, uning o‘quvchining diqqati, nutqi, jamoada ishlash qobiliyati, o‘ziga ishonchiga ijobiy ta’sirini tushuntirsa, ko‘pchilik qarshiligi yumshaydi. Ota-onalarni konsertlarga taklif qilish, ularning farzandini sahnada ko‘rishi ham juda ishlaydi. Mahalla, san’at maktablari, madaniyat markazlari, tajribali ijrochilar bilan aloqa o‘rnatish esa to‘garakni maktab devorlaridan tashqariga chiqaradi va bolalarga katta sahnani ko‘rish imkonini beradi.

Maktab rahbariyatining munosabati ham hal qiluvchi. Direktor yoki o‘rinbosar to‘garakni muhim ish deb bilsa, unga xona, jadvalda vaqt, kerakli jihoz topiladi. Aksincha, uni “qo‘shimcha yuk” deb qaralsa, o‘qituvchi yolg‘iz qoladi. Shuning uchun to‘garak rahbari rahbariyatga o‘z rejasini, kutilayotgan natijalarini va maktab obro‘siga qo‘shadigan hissasini ochiq tushuntirishi kerak. Konsertlar, tanlovlardagi g‘alabalar, bayram tadbirlari maktab nomini ko‘taradi va rahbariyat buni yaxshi tushunadi. Albatta, me’yoriy hujjatlar ham to‘garaklarni tashkil etishga yo‘l ochadi, lekin ular quruq qog‘ozlar bo‘lib qolmasligi uchun amaliy ish, qiziqish va tashabbus kerak.

“Ovozim yo‘q” degan e’tiqod to‘garaklarga jalb qilishdagi eng katta to‘siqlardan biri. Yuqori sinf o‘quvchilarining ko‘pi kimdir ularning ovozini bir marta tanqid qilgani sababli o‘zini kuylashga yaroqsiz deb hisoblaydi. Aslida ovoz ko‘p hollarda mashq bilan rivojlanadi, qobiliyatning ma’lum qismi esa tug‘ma bo‘lsa-da, qolgan qismini to‘g‘ri ish bilan o‘stirish mumkin. Shuning uchun to‘garak o‘qituvchisi bu e’tiqodni ochiq muhokama qilishi, bolalarga oddiy mashqlar orqali o‘z imkoniyatini ko‘rsatishi lozim. Birinchi mashg‘ulotdayoq hech kimni “eshittirmasdan” hammani jamoa bilan birga kuylatish, kimningdir ovozi alohida ajralib qolmasligi, ko‘pchilik uchun qo‘rquvni keltirib chiqargan yakka tekshiruvdan qochish juda yaxshi natija beradi.

To‘garakning tarbiyaviy jihatini ham ko‘rsatib o‘tish lozim. Jamoada ishlayotgan o‘smir boshqalarni tinglashni, o‘z navbatini kutishni, umumiy natija uchun mas’uliyatni his qilishni o‘rganadi. Xorda yoki ansamblda hech kim yakka o‘zi yaxshi bo‘la olmaydi, umumiy ovoz hamma bilan birga chiqadi. Bu tuyg‘u keyinchalik hayotdagi jamoaviy faoliyat uchun ham kerak bo‘ladi. Shuningdek, sahnada chiqish tajribasi o‘smirning ommaviy nutq qo‘rquvini kamaytiradi, o‘ziga ishonchini oshiradi. Men kuzatganimdek, avval kam gapiradigan, uyatchan o‘quvchi to‘garakda bir yil ishlagandan so‘ng sinfda ham ochilib, o‘z fikrini erkin ayta boshlaydi. Demak, to‘garak musiqiy emas, shaxsiy rivojlanish maktabi ham.

Milliy qadriyatlar masalasiga ham to‘xtalmoqchiman. Yuqori sinf o‘quvchilari ko‘pincha xorijiy musiqa ta’sirida o‘sadi va o‘z xalqi musiqasini eskilik deb biladi. Ularga “bu bizning qadriyat” deb ta’kidlash kam foyda beradi. Aksincha, ularni bu musiqa bilan tirik uchrashuvga olib kelish kerak: mahalladagi keksa ashulachini taklif qilish, usta doirachi yoki dutorchi bilan suhbat tashkil etish, an’anaviy cholg‘ularni

(cc) BY

qo‘lda ushlab ko‘rishga imkon berish. O‘smir buni o‘z ko‘zi bilan ko‘rsa, o‘z qulog‘i bilan eshitsa, munosabati o‘zgaradi. Bundan tashqari, xalq kuylarini zamonaviy aranjirovkada ijro etish ularga milliy musiqani eskirmagan, jonli tirik san’at sifatida ko‘rsatadi. Shunday qilib, an’ana va zamonaviylik bir-biriga qarama-qarshi emas, balki bir-birini to‘ldiradi.

Dunyoning ko‘plab mamlakatlarida maktab xorlari, orkestrlari va guruhlari qadimdan mavjud va ular o‘quvchilar hayotining ajralmas qismi hisoblanadi. Bu an’ana bizda ham bor, lekin ko‘pincha bayramlar bilan cheklanib qoladi, ya’ni konsertdan oldin tayyorgarlik boshlanadi va konsertdan keyin to‘xtaydi. Barqaror to‘garak esa yil davomida izchil ishlaydi. Bunday doimiy faoliyat bolalarda o‘z jamoasiga mansublik tuyg‘usini uyg‘otadi va ular uchun maktab “o‘z uyi”ga aylanadi. Mening nazarimda, maktab ansambli yoki guruhining nomi, o‘z shiori, o‘z kiyimi yoki oddiy belgisi bo‘lishi bolalar uchun juda muhim. Bu mayda ko‘rinadigan narsalar o‘smirning jamoaga bo‘lgan ichki bog‘liqligini kuchaytiradi va to‘garakni qiziqarli qiladi.

Ovoz gigienasi va xavfsizlik masalasiga ham e’tibor berish kerak. O‘smirlik davrida, ayniqsa o‘g‘il bolalarda ovozning o‘zgarishi kuzatiladi, qizlarda ham ovoz tolalari sezgir bo‘ladi. Bu davrda baland diapazonda uzoq kuylash, qichqirib aytish yoki sovuq havoda mashq qilish ovozga zarar yetkazishi mumkin. To‘garak rahbari bu haqda bilishi va bolalarga tushuntirishi lozim. Ovozni asta-sekin qizdirish, mashg‘ulot oxirida dam berish, suv ichish, zo‘riqmasdan kuylash qoidalari oddiy, lekin juda muhim. Bundan tashqari, asbob bilan ishlashda ham xavfsizlik qoidalari, elektr jihozlarining to‘g‘ri ishlatilishi, katta sahnada xavfsiz harakat qilish haqida o‘quvchilarga o‘z vaqtida eslatib turish kerak.

To‘garakda o‘quvchilarni ushlab qolish masalasi alohida bahsga loyiq. Boshida ko‘pchilik qiziqish bilan keladi, lekin bir-ikki oydan keyin qatnashuvchilar kamayadi. Buning sabablari turlicha: natija sekin ko‘rinishi, mashqning zerikarli bo‘lishi, boshqa mashg‘ulotlarga vaqt yetmasligi, do‘stlarning ketishi. Bu holatning oldini olish uchun men uch narsani tavsiya qilaman. Birinchidan, har mashg‘ulotda kichik bo‘lsa-da, ko‘rinadigan muvaffaqiyat bo‘lsin, ya’ni bola kelganida biror yangi narsani o‘rganib ketsin. Ikkinchidan, yaqin muddatli maqsadlar bo‘lsin, uzoq kutish o‘smirni charchatadi. Uchinchidan, kelmagan o‘quvchi bilan so‘rashib turing, uni “yo‘qotdim” deb emas, “sog‘indik” deb kutib oling. Bu oddiy iliqlik ko‘pincha jiddiy tashkiliy choralardan ko‘ra kuchliroq ishlaydi.

Birinchi mashg‘ulotning ahamiyatini alohida ta’kidlamoqchiman, chunki bola to‘garakka qaytishi yoki qaytmasligi ko‘pincha shu bir soatga bog‘liq. Birinchi uchrashuvda ko‘p gapirmaslik, nazariya bilan boshlamaslik, aksincha, hamma bilan tanishish, kichik o‘yin, qisqa qo‘shiq yoki ritm mashqi bilan boshlash kerak. O‘quvchilardan ularning yoqtirgan musiqasi haqida so‘rash, ularning fikrlarini jiddiy

(cc) BY

tinglash, qoidalarni birgalikda belgilash ham yaxshi. Chunki o‘zi ishtirok etgan qoidani o‘smir hurmat qiladi, tashqaridan buyurilganini esa buzishga moyil bo‘ladi. Shu birinchi darsdan chiqayotgan bola “yana kelaman” deb o‘ylasa, to‘garakning yarim yo‘li bosib o‘tilgan bo‘ladi.

Mavzuning dolzarbligi haqida ham aytib o‘tay. Bugungi o‘smirlar musiqani har qachongidan ko‘p eshitadi, ammo ularning ko‘pi musiqa bilan faqat tinglovchi sifatida aloqada. Ular ijodkor bo‘lish, o‘zi kuylash, chalish imkoniyatidan ko‘p hollarda mahrum. Passiv iste’mol esa didni shakllantirmaydi, ba’zan uni aksincha buzadi. Milliy musiqa merosimiz esa bunday sharoitda e’tibordan chetda qolish xavfida. To‘garaklar esa bu bo‘shliqni to‘ldirishi, o‘quvchini iste’molchidan ijodkorga, tinglovchidan ijrochiga aylantirishi mumkin. Shuning uchun to‘garaklarni to‘g‘ri tashkil etish nafaqat musiqa o‘qituvchisining, balki butun ta’lim tizimining dolzarb vazifasi, deb hisoblayman.

Ilmiy adabiyotlarga qaraganda, musiqa pedagogikasida dars jarayoni va qo‘shimcha ta’limning umumiy masalalari ko‘p tahlil qilingan. Biroq aynan umumta’lim maktablarining yuqori sinf o‘quvchilari uchun musiqa to‘garaklarini tashkil etishning pedagogik shart-sharoitlari ko‘pincha umumiy gaplar bilan o‘tib ketiladi. Yosh xususiyatlari, qiziqishlarni o‘rganish, moddiy baza, ota-onalar bilan ishlash kabi masalalar alohida-alohida tilga olinadi, lekin yagona tizim sifatida kam ko‘riladi. Mening maqolam shu bo‘shliqni to‘ldirishga, ya’ni shartlarni bir-biri bilan bog‘lab, amaliyotchi o‘qituvchi uchun tushunarli yo‘l xaritasini taklif etishga qaratilgan.

Tadqiqotning maqsadi umumta’lim maktablari yuqori sinf o‘quvchilarida musiqa to‘garaklarini samarali tashkil etishning pedagogik shart-sharoitlarini aniqlash va asoslashdir. Bu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: yuqori sinf o‘quvchilarining yosh va psixologik xususiyatlarini tahlil qilish, ularning musiqiy qiziqishlarini o‘rganish yo‘llarini ko‘rsatish, to‘garak mazmuni va rejalashtirish tamoyillarini asoslash, usul va vositalarni tanlash bo‘yicha tavsiyalar berish hamda tashkiliy va moddiy-texnik shartlarni belgilash. Tadqiqot obyekti umumta’lim maktablarida musiqa to‘garaklari faoliyati, predmeti esa yuqori sinf o‘quvchilari bilan ishlashda to‘garaklarni tashkil etishning pedagogik shart-sharoitlaridir. Tadqiqotda adabiyotlar tahlili, pedagogik kuzatuv va amaliy tajribani umumlashtirish usullaridan foydalanildi.

Yuqorida men mavzuning asosiy tushunchalari, uning dolzarbligi va hal etilmagan jihatlarini ko‘rib chiqdim. Bundan keyin barcha shart-sharoitlar bir markazda birlashtiriladi. Bu yerda men faqat nazariya bilan cheklanmayman, balki to‘garak tashkil etishning amaliy bosqichlarini ham bayon qilmoqchiman. Chunki pedagogika kitobdagidek silliq bo‘lmaydi, sinfda esa hamma narsa o‘zgacha kechadi. Shuning uchun men o‘z kuzatuvlarim va mulohazalarimni hamkasblar muhokamasiga

(cc) BY

havola qilishni lozim topdim. Endi mavzuning markaziy g‘oyasiga, ya’ni barcha omillarning yagona tizimga birlashishiga o‘tamiz. Shuni ham unutmaslik kerakki, har bir maktabning o‘z sharoiti, o‘z imkoniyati va o‘z o‘quvchilari bor. Shu sababli quyida bayon etiladigan fikrlarni men tayyor qolip emas, balki har bir o‘qituvchi o‘z sinfiga moslab o‘zgartirishi mumkin bo‘lgan asos sifatida taklif qilaman. Bu men uchun ham pedagogik, ham shaxsiy mas’uliyat masalasi bo‘ldi.

Endi yuqorida aytilganlarning hammasi bir joyda uchrashadigan nuqtaga keldik. Menimcha, mavzuning kulminatsiyasi shundaki, yuqori sinf o‘quvchilari uchun musiqa to‘garagining muvaffaqiyati bitta omilga emas, bir-biri bilan bog‘liq shartlar tizimiga tayanadi. O‘qituvchi yaxshi bo‘lsa-yu, o‘quvchining qiziqishi o‘rganilmagan bo‘lsa, to‘garak bo‘shab qoladi. Xona va asboblar to‘la bo‘lsa-yu, muhit sovuq bo‘lsa, bolalar ketib qoladi. Reja mukammal bo‘lsa-yu, ota-ona va rahbariyat qo‘llab-quvvatlamasa, ish oxirigacha yetmaydi. Demak, har bir shart zanjirning bir halqasi: ulardan birining uzilishi butun zanjirni zaiflashtiradi. Mening asosiy g‘oyam ham shu: to‘garakni tashkil etish alohida tadbirlar emas, yaxlit pedagogik tizimni qurish demakdir.

Bu tizimning markazida esa o‘quvchining o‘zi turadi. To‘garakni biz bolalar uchun emas, ular bilan birga quramiz. Qaysi qo‘shiq ijro etilishi, qanday tadbir o‘tkazilishi, jamoa qanday nom olishi masalasida o‘smirning ovozi eshitilsa, to‘garak o‘qituvchining emas, hammaning ishiga aylanadi. Mening kuzatishimcha, aynan hammuallik tuyg‘usi o‘smirni to‘garakda ushlab turadigan eng kuchli omil: ixtiyoriy faoliyatda odam o‘zi ishtirok etgan narsani tashlab ketmaydi. Shuning uchun o‘qituvchining san’ati buyruq berishda emas, yo‘l ko‘rsatib, tanlovni bolaga qoldirishda namoyon bo‘ladi.

Bu g‘oyani amaliyotga tushirish uchun men besh bosqichli yo‘l taklif qilaman. Birinchi bosqich o‘rganish: o‘quvchilarning qiziqishlari, ehtiyojlari va imkoniyatlari so‘rov va suhbat orqali aniqlanadi. Ikkinchi bosqich rejalashtirish: yo‘nalish tanlanadi, reja, jadval va zarur resurslar belgilanadi, rahbariyat va ota-onalar bilan kelishiladi. Uchinchi bosqich jalb qilish: iliq va qiziqarli birinchi mashg‘ulotlar orqali o‘quvchilar to‘garakka tortiladi. To‘rtinchi bosqich amalga oshirish: interfaol metodlar, axborot vositalari, differensial yondashuv va ijodiy loyihalar yordamida izchil ish yuritiladi. Beshinchi bosqich tahlil va rivojlantirish: natijalar muhokama qilinadi, rag‘batlantiriladi va keyingi yo‘nalishlar belgilanadi. Bu model qat’iy qolip emas, o‘qituvchi uni o‘z sharoitiga qarab moslashi mumkin.

Tadqiqot natijasida quyidagi xulosalarga keldim. Birinchidan, to‘garakning asosiy sharti o‘quvchining ixtiyoriy tanlovi va ichki qiziqishi bo‘lib, bu qiziqishni oldindan o‘rganmasdan turib samarali ish yuritib bo‘lmaydi. Ikkinchidan, yuqori sinf o‘quvchilarining yosh va psixologik xususiyatlari, ya’ni mustaqillikka intilish, tanqidga sezgirlik, tengdoshlar ta’siri to‘garak tuzilishida hisobga olinishi kerak.

(cc) BY

Uchinchidan, o‘qituvchi shaxsi, uning kasbiy tayyorgarligi va o‘smir bilan til topishish qobiliyati eng muhim pedagogik shartlardan biri. To‘rtinchidan, interfaol metodlar va zamonaviy texnologiyalar o‘smirning faolligini oshiradi, lekin jonli ijroning o‘rnini bosmaydi. Beshinchidan, oila, mahalla va maktab rahbariyati bilan hamkorlik to‘garakning barqaror ishlashini ta’minlaydi.

To‘garakning ijtimoiy ahamiyatini ham alohida ta’kidlash kerak. Musiqa bilan shug‘ullangan o‘smir faqat ijrochi bo‘lib yetishmaydi, u didli tinglovchi, jamoada ishlay oladigan inson va o‘z madaniy ildizlarini biladigan fuqaro ham bo‘lib ulg‘ayadi. Ularning bir qismi keyinchalik musiqachi, o‘qituvchi, san’at tashkilotchisi bo‘lishi mumkin, ko‘pchiligi esa oddiy kasb egalari bo‘lib qoladi, lekin musiqaga hurmat va ijodiy fikrlash ko‘nikmasini o‘zi bilan olib ketadi. Maktab uchun bu eng yaxshi natijalardan biri. Chunki yaxshi to‘garak bitta konsert emas, bir necha yillik tarbiyaviy ta’sir qoldiradi.

Amaliyotchi o‘qituvchilar va maktab rahbarlari uchun bir necha tavsiya beraman. To‘garakni ochishdan oldin o‘quvchilar o‘rtasida qisqa so‘rov o‘tkazish. Mashg‘ulot jadvalini bolalarning boshqa dars va kurslariga moslab tuzish. Birinchi mashg‘ulotni nazariya bilan emas, o‘yin va kuylash bilan boshlash. Repertuarda milliy va zamonaviy asarlarni uyg‘unlashtirish. Har bir o‘quvchiga o‘z darajasiga mos vazifa berish. Yil davomida kamida bir necha ochiq chiqish va loyiha rejalashtirish. To‘garakni baholashda ballar o‘rniga tan olish va rag‘batlantirishdan foydalanish. Ota-onalarni tadbirlarga taklif qilish va mahalla ijrochilari bilan uchrashuvlar uyushtirish. Maktab rahbariyatiga esa musiqa xonasini asosiy jihozlar bilan ta’minlash hamda to‘garak rahbarlarining malakasini oshirishga e’tibor qaratish tavsiya etiladi.

Albatta, bu ish bilan hamma masala hal bo‘lmaydi. Maqoladagi fikrlar asosan adabiyotlar tahlili, kuzatuv va amaliy mulohazalarga tayanadi, ularni kengroq tajriba-sinov ishlari va o‘lchovlar orqali tekshirish kerak. Bu kelgusi tadqiqotlar uchun yo‘l qoldiradi. Shu bilan birga, har bir maktabning sharoiti turlicha ekanini, shuning uchun taklif etilgan yo‘llarning hammasi hamma joyda bir xil ishlamasligini ham tan olaman. Lekin asosiy tamoyillar, ya’ni o‘quvchini eshitish, unga ishonish, uni jamoaga qo‘shish va natijani birgalikda nishonlash, har qanday maktabda ham o‘z kuchini saqlab qoladi.

Maqolani boshlagan manzaraga qaytsam. Qo‘ng‘iroq chalinadi, yuqori sinf o‘quvchilari yana telefonini qo‘liga olib tarqaladi. Lekin ularning ichida bir qismi borki, ular yana bir soat qolishni, kuylashni yoki chalishni xohlaydi, faqat buning uchun eshik ochiq va kimdir ularni kutayotganini bilishi kerak. Mening fikrimcha, musiqa to‘garagi aynan shu eshik. Uni ochish uchun katta mablag‘ ham, mashhur ustoz ham shart emas: ishonch, bilim va bolaga hurmat yetarli. Qolganini o‘smirning o‘zi qiladi, chunki musiqaga intilish uning ichida allaqachon bor, bizning vazifamiz unga yo‘l ochishdir. Shunda to‘garak bolalarga faqat musiqa berish bilan cheklanmay, ularga o‘z ichki imkoniyatlarini topishda ham ishonchli va sodiq hamroh bo‘lib xizmat qiladi.

(cc) BY

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Saidiy, Said Boltazoda. Влияние музыки на человека. Academy 4 (4), 63-65

2. Saidiy, Said Boltazoda. Теория магнитных эффектов других голосов многоголосной музыки. Science and Education 4 (1), 577-582

3. Саидий Саид Болта-Зода (2023). Модуляционные эффекты музыкального произведения. Science and Education, 4 (1), 563-569.

4. Саидий Саид Болта-Зода (2023). Особенности эффекта системы тяготения аккордов в музыке. Science and Education, 4 (1), 590-596.

5. Саидий Саид Болта-Зода (2023). Взаимное влияние тоники, субдоминанты и доминанты. Science and Education, 4 (1), 570-576.

6. Болта-Зода, С. С. (2022). Особенность мгновенного появления вторичного аккорда, органный пункт. Science and Education, 3(12), 885-891.

7. Расулова, Д. Ш. К., & Болтазода, С. С. (2022). Национальные инструменты Узбекистана. История музыкальных инструментов: дутар и уд. Science and Education, 3(3), 858-864.

8. Салимова, Б. Б. К., & Болтазода, С. С. (2022). Музыка как дискурс управления многоголосной музыки. Science and Education, 3(3), 845-850.

9. Халимов, Ш. Ш. Ў., & Болтазода, С. С. (2022). Некоторые аспекты формирования и развития музыкального воздействий с ее последствиями на развитии ребёнка. Science and Education, 3(3), 837-844.

10. Болта-Зода, С. С. (2022). Взаимодействие теории и гармонии музыки. Science and Education, 3(12), 851-856.

11. Саидий Саид Болта-Зода (2023). Влияние внутри тяготеющих звуков аккорда. Science and Education, 4 (1), 583-589.

12. Саидий Саид Болта-Зода (2023). Эффекты модуляции и отклонении музыки. Science and Education, 4 (1), 550-555.

13. Болта-Зода, С. С. (2022). Теоретические основы построения музыки. Science and Education, 3(12), 844-850.

14. Ропиева, Д. А. Қ., & Болтазода, С. С. (2022). Вокально-хоровые песни, обработка народных песен и развития мастерства учащихся. Science and Education, 3(4), 1200-1205.

15. Болтазода, С. С. (2022). Оценка характеристик волнообразных голосов в хоровом пении. Science and Education, 3(3), 865-871.

16. Саидий, С. (2019). Влияние музыки на личность и психику ребёнка. Вестник интегративной психологии, (19), 217-220.

17. Болта-Зода, С. С. (2022). Полифонический кондукт к строфической форме в музыке. Science and Education, 3(12), 837-843.

18. Саидий, С. Б. Продвижение новых принципов творческого фортепианного исполнительства в профильных школах искусств и культуры. Science and education. Scientific Journal, 4(3), 1612-1617.

19. Ропиева, Д. А. К., & Болтазода, С. С. (2022). Технологии формирования и развития вокально-хорового мастерства учащихся через народные песни. Science and Education, 3(3), 831-836.

20. Рустамов, А. Р. О., & Болтазода, С. С. (2022). Способы обогащения уроков игры на фортепиано передовым зарубежным опытом. Science and Education, 3(3), 904-910.

21. Қувватова, Н. Б. Қ., & Саидий, С. Б. З. (2022). Основные направления и тенденции развития будущих учителей по направление музыки. Science and Education, 3(8), 204-210.

22. Мухаммадиева, Р. У., & Болтазода, С. С. (2022). Основы современного педагогического творчества по сфере хора. Дирижёр как оптимально управляющий голосом хора в музыкальном театре. Science and Education, 3(3), 918-923.

23. Комил Буронович Холиков (2024). Вспомогательные клетки нервной ткани и действия периферических нервов в Шванновском клетке. Science and Education, 5 (12), 99-104.

24. Комил Буронович Холиков (2024). Специальные приёмы обучение изучения обмена калия и натрия в пороге мембраны Шванье. Science and Education, 5 (12), 69-74.

25. Комил Буронович Холиков (2025). Поликомилойиды генератор музыкального воспроизводимости пианиста в психофизиологии. Science and Education, 6 (1), 134-141.

26. Болта-Зода, С. С. (2022). Определения понятий диктанта в теории музыки. Science and Education, 3(12), 823-828.

27. Алиев, Б. Т. У., & Саидий, С. Б. (2022). Простые, сложные и смешанные размеры музыки при проведении уроков дирижирования, креативные методы обучения. Science and Education, 3(5), 1484-1492.

28. Рустамов, А. Р. О., & Болтазода, С. С. (2022). Методы и приёмы обучения игры на фортепиано. Science and Education, 3(3), 911-917.

29. Наргиза Бахтиёр Қизи Қувватова, & Саидий Саид Болтазода (2023). Современные методы работы с детьми, не имеющими музыкального образования. Science and Education, 4 (2), 1248-1255.

30. Эрназарова, А. Ф. Қ., & Саидий, С. Б. (2022). Методики обучения народным музыкальным ладам учащихся музыкальных школах и школ искусств. Science and Education, 3(11), 1021-1026.